

علوم تربیتی و روان‌شناسی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی تاریخ و فلسفه‌ی آموزش و پرورش

بررسی عناصر و مؤلفه‌های ایثار و شهادت در
ادبیات داستانی کودک و نوجوان

به وسیله‌ی

سید محسن مرتضوی

استادان راهنما:

دکتر فریبا خوشبخت

دکتر محمد مزیدی

شهریور ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظہارنامہ

اینجانب سید محسن مرتضوی دانشجوی رشته‌ی تاریخ و فلسفہ‌ی آموزش و پرورش گرایش تعلیم و تربیت اسلامی دانشکده‌ی روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه شیراز اظہار می‌کنم کہ این پایان‌نامہ حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی کہ از منابع دیگران استفادہ کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. ہم‌چنین اظہار می‌کنم کہ تحقیق و موضوع پایان‌نامہ‌ام با موضوع "بررسی عناصر و مؤلفہ‌های ایثار و شہادت در ادبیات داستانی کودک و نوجوان" تکراری نیست و تعہد می‌نمایم کہ بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننمودہ و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیہ حقوق این اثر مطابق آیین‌نامہ‌ی مالکیت فکری و متعلق بہ دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: سید محسن مرتضوی

تاریخ و امضای دانشجو: ۱۳۹۱/۶/۳۰

تقدیم به :

ساحت مقدس شهدای جنگ تحمیلی و جانبازان و آزادگان سرافراز

پدر و مادر مهربان

همسر عزیز

و

سه فرزند عزیزم

سید مرتضی، مرضیه و سینا

سپاسگزاری

بالاترین سپاس و ستایش مخصوص حضرت حق که، همچون همیشه مرا در انجام این پژوهش هم یاری داد؛ پس سپاس خود را از او آغاز می‌کنم که همه یاری‌ها یاری اوست. مرا در جوار اساتیدی قرار داد که با اندیشه‌ها و راهنمایی‌های عالمانه راهگشای کارم بودند. لذا بی‌شائبه‌ترین سپاس‌ها را تقدیم این اساتید بزرگوار سرکار خانم دکتر فریبا خوشبخت و جناب آقای دکتر محمد مزیدی می‌نمایم و شایسته است از سرکار خانم دکتر محبوبه البرزی و آقای دکتر بابک شمشیری که از مشاوره ارزشمندشان در این پژوهش بهره فراوان بردم، تشکر و قدردانی نمایم. اکنون که این رساله به اتمام رسیده است. بر خود فرض می‌دانم، از مساعی و تلاش‌های استادان و صاحب‌نظران همچنین از خانواده‌ام (همسر و دخترم) که در اتمام و اکمال این رساله مرا همراهی و یاری نموده‌اند، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم.

چکیده

بررسی عناصر و مؤلفه‌های ایثار و شهادت در ادبیات داستانی کودک و نوجوان

به وسیله‌ی

سیدمحسن مرتضوی

تاریخ همواره بستر حوادث و رویدادهای متعدد و زاینده‌ی عوارض و تبعاتی است که قطعاً گریبان بشر را می‌گیرد. یکی از بارزترین مصادیق آن « جنگ » می‌باشد. ادبیات دفاع مقدس هشت ساله ایران سرشار از آموزه‌های فرهنگی و ارزش‌های زیننده‌ای است به گونه‌ای که بررسی خاطرات، زندگینامه‌ی شهدا و ایثارگران و چشم‌انداز عناصر متأثر در سرنوشت و اقتضائات جنگ تحول ادبیاتی جنگ را رقم می‌زند. سهم ادبیات داستانی کودک در این راهوار بسیار محرز و تعیین کننده می‌باشد. در این مجال سعی شده است تا ضمن مرتفع شدن این دغدغه، تعمیمی شایسته بر اصول بنیادین ادبیات کودک در جنگ هشت ساله صورت پذیرد. در این مطالعه با استفاده از تحقیق کیفی پنجاه و هفت داستان از کتاب‌های داستانی کودک و نوجوان مورد تحلیل محتوای قیاسی قرار گرفت، و با رویکرد غیرپیدايشی، به بررسی تعداد سی و شش مؤلفه‌ی ایثار و شهادت در این کتاب‌ها پرداخته شده است. این مؤلفه‌ها عبارتند بودند از: ایمان به خدا، توکل به خدا، محاسبه‌ی نفس، ترجیح منافع نظام بر منافع شخصی، خدمت‌گزاری، مردم‌داری، استقامت در راه رسیدن به هدف، ذلت‌گریزی، نترسیدن از مرگ، ساده‌زیستی، انصاف، خطرپذیری، انتقادپذیری، عدم دنیاپرستی، قانع بودن، وطن‌پرستی، رعایت نظم در امور، اعتماد به نفس بالا، انجام وظیفه و مسئولیت، احسان و نیکوکاری، پرکاری و کم حرفی. پژوهش‌گر برای جمع‌آوری داده‌ها، از روش اسنادی و به منظور تحلیل داده‌ها، از روش تحلیل محتوای قیاسی مایرینگ استفاده کرده است. نمونه از نوع هدفمند بوده که کتاب‌های داستانی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ در دو گروه سنی "ب" و "ج" را شامل می‌شود. نتایج نشان داد که در هر دو گروه، رویکرد غالب در طرح مقوله‌ی ایثار و شهادت، مؤلفه‌ی "ترجیح منافع نظام بر منافع شخصی (ایثار)" است و پس از آن، بیشتر به "استقامت در راه رسیدن به هدف" پرداخته شده است و کمترین مؤلفه‌ی مورد توجه "انصاف" بوده است. همچنین در مجموع میزان فراوانی مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های داستانی گروه سنی "ج" بیشتر از کتاب‌های داستانی گروه سنی "ب" دیده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: جنگ، ادبیات داستانی کودک، مؤلفه‌های شهادت، مؤلفه‌های ایثار

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: مقدمه

۳	۱-۱- شهید و شهادت .....
۵	۲-۱- بیان مساله .....
۶	۳-۱- ضرورت و اهمیت تحقیق .....
۸	۴-۱- اهمیت ادبیات داستانی برای کودکان .....
۹	۵-۱- اهداف پژوهش .....
۹	۱-۵-۱- هدف کلی پژوهش .....
۹	۲-۵-۱- اهداف جزئی پژوهش .....
۹	۶-۱- تعاریف مفهومی واژه‌ها و اصطلاحات .....
۱۰	۱-۶-۱- شهید و شهادت .....
۱۰	۲-۶-۱- مؤلفه‌های ایثار و شهادت .....
۱۰	۳-۶-۱- کتاب داستان .....
۱۰	۴-۶-۱- گروه سنی «ب» و «ج» .....
۱۱	۵-۶-۱- ادبیات کودک .....

فصل دوم: رویکردها و دیدگاه‌ها و پیشینه‌ی پژوهش

۱۳	۱-۲- رویکردها و دیدگاه‌ها .....
۱۳	۱-۱-۲- رویکرد فلسفی پژوهش .....
۱۵	۲-۱-۲- مبانی روان‌شناسی پژوهش .....
۱۷	۳-۱-۲- رویکرد پژوهش در اسلام .....
۱۹	۲-۲- ارزش و انواع آن .....
۲۰	۳-۲- پیشینه‌ی ادبیات .....
۲۰	۱-۳-۲- پیشینه‌ی پژوهش در خارج: .....
۲۲	۲-۳-۲- پیشینه‌ی پژوهش در داخل .....
۲۸	۴-۲- سؤالات پژوهش .....

عنوان

صفحه

۲۸ ..... ۲-۴-۱- سؤال اصلی پژوهش

۲۸ ..... ۲-۴-۲- سؤالات فرعی پژوهش

فصل سوم: روش پژوهش

۳۰ ..... ۳-۱- طرح پژوهش

۳۰ ..... ۳-۲- داده‌یابی

۳۲ ..... ۳-۳- روش داده‌کاوی

۳۳ ..... ۳-۴- اعتبارسنجی

۳۳ ..... ۳-۵- حساسیت پژوهشگر

فصل چهارم: ارائه تجزیه و تحلیل داده‌ها

۳۵ ..... ۴-۱- مقدمه

۳۵ ..... ۴-۲- خلاصه پژوهش

۴-۲-۲- میزان برخورداری کتاب‌های داستانی کودک در گروه سنی «ب» از مؤلفه‌های ایثار و

شهادت چگونه است؟ ۳۶

۳۶ ..... ۴-۲-۱- نام کتاب: عارف نوجوان

۳۷ ..... ۴-۲-۲- نام کتاب: فرمانده پت پت و قوی نامه‌بر

۳۹ ..... ۴-۲-۳- نام کتاب: کتاب قول کبوترها داستان مهم فرمانده بودن نیست!

۴۰ ..... ۴-۲-۴- نام کتاب: مداد رنگی‌های خدا داستان اسلحه‌ی بهنام

۴۲ ..... ۴-۲-۵- نام کتاب: نازی و بابا

۴۳ ..... ۴-۲-۶- نام کتاب: آدم‌آهنی

۴۵ ..... ۴-۲-۷- نام کتاب: خرمشهر و رزمنده‌ی کوچولو

۴۷ ..... ۴-۲-۸- نام کتاب: ماجرای مبارزان (داستان امدادگر)

۴۹ ..... ۴-۲-۹- نام کتاب: ماجرای مبارزان (داستان آخرین تانک)

۵۱ ..... ۴-۲-۱۰- نام کتاب: ماجرای مبارزان (داستان امتحان)

۵۲ ..... ۴-۲-۱۱- نام کتاب: ماجرای مبارزان (داستان شجاع)

۵۴ ..... ۴-۲-۱۲- نام کتاب: ماجرای مبارزان (داستان هم‌رزم)

۵۶ ..... ۴-۲-۱۳- نام کتاب: ماجرای مبارزان (داستان هدیه)

۵۷ ..... ۴-۱-۱۴- نام کتاب: ماجرای مبارزان (داستان تکمیل مأموریت)

۵۹ ..... ۴-۱-۱۵- نام کتاب: سنگر چوبی

عنوان

صفحه

- ۴-۱-۱۶- نام کتاب: شماره تلفن بهشت ۶۰
- ۴-۲-۱۷- نام کتاب: گنجشک سبز و آبی ۶۱
- ۴-۲-۱۸- نام کتاب: خورشید زمین ۶۳
- ۴-۱-۱۹- نام کتاب: خلبان کوچولو ۶۴
- ۴-۲-۲۰- نام کتاب: آزاده‌ی قهرمان ۶۶
- ۴-۲-۲۱- نام کتاب: کلاه خود ۶۷
- ۴-۲-۲۲- نام کتاب: یک دنیا پروانه ۶۹
- ۴-۲-۲۳- نام کتاب: بی سیم چی کوچک ۷۰
- ۴-۲-۲۴- نام کتاب: خودکار قرمز بابا ۷۱
- ۴-۲-۲۵- نام کتاب: خورشید زخمی ۷۲
- ۴-۲-۲۶- نام کتاب: ماهی‌ها در آب زنده‌اند ۷۳
- ۴-۲-۲۷- نام کتاب: آقا شستی ۷۵
- ۴-۲-۲۸- نام کتاب: آرپی جی زن ناشی ۷۶
- ۴-۲-۲۹- نام کتاب: پدر صلح ۷۸
- ۴-۳- میزان برخورداری کتاب‌های داستانی نوجوان در گروه سنی "ج" از مؤلفه‌های ایثار و شهادت چگونه است؟ ۸۱
- ۴-۳-۱- نام کتاب: قول کبوترها عطر شلمچه ۸۱
- ۴-۳-۲- نام کتاب: بابا کی بزرگ می‌شود ۸۲
- ۴-۳-۳- نام کتاب: جایزه دیگر ۸۴
- ۴-۳-۴- نام کتاب: سادات سبزپوش ۸۶
- ۴-۳-۵- نام کتاب: طعم تلخ خرما ۸۸
- ۴-۳-۶- نام کتاب: غواص شجاع ۹۰
- ۴-۳-۷- نام کتاب: فرشته‌های زمینی ۹۲
- ۴-۳-۸- نام کتاب: مهمانی از آسمان ۹۳
- ۴-۳-۹- نام کتاب: نخلی برای تو ۹۵
- ۴-۳-۱۰- نام کتاب: و این صدای جنگ ۹۷
- ۴-۳-۱۱- نام کتاب: باران در بهشت ۹۸
- ۴-۳-۱۲- نام کتاب: اشک‌های پارچه‌ای عروسکم ۱۰۰
- ۴-۳-۱۳- نام داستان: نامه‌ای به پدر ۱۰۲
- ۴-۳-۱۴- نام کتاب: اگر من خلبان بودم ۱۰۳

۱۰۴	..... ۴-۳-۱۵- نام کتاب: گربه‌ی عزیز
۱۰۵	..... ۴-۳-۱۶- نام کتاب: از سوادآموزی تا شهادت
۱۰۷	..... ۴-۳-۱۷- نام کتاب: سجاده‌ی سبز
۱۰۹	..... ۴-۳-۱۸- نام کتاب: خط مقدم ممنوع
۱۱۱	..... ۴-۳-۱۹- نام کتاب: رویای علی کوچولو
۱۱۳	..... ۴-۳-۲۰- نام کتاب: بابا درس داد داستان آزادی
۱۱۴	..... ۴-۳-۲۱- نام کتاب: بابا درس داد داستان روز پدر
۱۱۵	..... ۴-۲-۲۲- نام کتاب: بابا درس داد داستان جشن
۱۱۶	..... ۴-۳-۲۳- نام کتاب: بابا درس داد، داستان قبر بابا
۱۱۷	..... ۴-۳-۲۴- نام کتاب: بابا درس داد، داستان قشنگ‌ترین غیبت
۱۱۸	..... ۴-۳-۲۵- نام کتاب: بابا درس داد ماجرای قبرهای کوچک
۱۱۹	..... ۴-۳-۲۶- نام کتاب: کله گاوی
۱۲۱	..... ۴-۳-۲۷- نام کتاب: مواظب بند کفشهایتان باشید
۱۲۳	..... ۴-۳-۲۸- نام کتاب: خواب‌هایی که مثل روز روشن می‌شوند
۴-۴	میزان حضور مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های داستانی کودک در گروه سنی «ج»
۱۲۵	..... نسبت به گروه سنی «ب» چگونه است؟

فصل پنجم: بحث و بررسی

۱۲۸	..... ۵-۱- مقدمه
۱۳۰	..... ۵-۲- پاسخ به پرسش‌های پژوهش
۱۳۰	..... ۵-۲-۱- سؤال اول پژوهش: مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های داستانی کودک
	..... ۵-۲-۲- میزان برخورداری کتاب‌های داستانی کودک و نوجوان در گروه سنی "ج" از مؤلفه-
۱۳۱	..... های ایثار و شهادت چگونه است؟
	..... ۵-۲-۳- میزان حضور مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های داستانی کودک در گروه سنی
۱۳۱	..... «ج» نسبت به گروه سنی «ب» چگونه است؟
۱۳۲	..... ۵-۲-۴- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های داستانی کودک و نوجوان چگونه است؟
۱۳۵	..... ۵-۳- محدودیت‌های پژوهشی
۱۳۵	..... ۵-۴- پیشنهادهای پژوهشی
۱۳۶	..... ۵-۴-۱- پیشنهادهای پژوهشی
۱۳۶	..... ۵-۴-۲- پیشنهادهای کاربردی

صفحه

عنوان

۱۳۷ ..... ۵-۵- سخن آخر

منابع و مأخذ

۱۳۹ ..... فارسی

۱۴۳ ..... منابع داستانی

۱۴۶ ..... انگلیسی

فهرست جدول‌ها

عنوان ..... صفحه

- جدول ۴-۱- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب عارف نوجوان ۳۷
- جدول ۴-۲- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب فرمانده پتیت و قوی نامه‌بر ۳۸
- جدول ۴-۳- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب قول کبوترها (مهم فرمانده بودن نیست) ۳۹
- جدول ۴-۴- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب مداد رنگی‌های خدا (اسلحه‌ی بهنام) ۴۱
- جدول ۴-۵- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب نازی و بابا ۴۲
- جدول شماره ۴-۶- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب آدم‌آهنی ۴۴
- جدول شماره ۴-۷- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب خرمشهر و رزمنده کوچولو ۴۶
- جدول شماره ۴-۸- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب ماجرای مبارزان (داستان امدادگر) ۴۸
- جدول ۴-۹- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب ماجرای مبارزان (داستان آخرین تانک) ۵۰
- جدول شماره ۴-۱۰- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب ماجرای مبارزان (داستان امتحان) ۵۱
- جدول شماره ۴-۱۱- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب ماجرای مبارزان (داستان شجاع) ۵۳
- جدول شماره ۴-۱۲- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب ماجرای مبارزان (داستان هم‌رزم) ۵۵
- جدول شماره ۴-۱۳- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب ماجرای مبارزان (داستان هدیه) ۵۶
- جدول شماره ۴-۱۴- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب ماجرای مبارزان (داستان تکمیل مأموریت) ۵۸
- جدول شماره ۴-۱۵- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب سنگر چوبی ۵۹
- جدول شماره ۴-۱۶- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب شماره تلفن بهشت ۶۱
- جدول شماره ۴-۱۷- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب گنجشک سبز و آبی ۶۲
- جدول شماره ۴-۱۸- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب خورشید زمین ۶۳
- جدول شماره ۴-۱۹- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب خلبان کوچولو ۶۵
- جدول شماره ۴-۲۰- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب آزاده‌ی قهرمان ۶۶
- جدول شماره ۴-۲۱- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب کلاه‌خود ۶۸
- جدول شماره ۴-۲۲- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب یک دنیا پروانه ۶۹
- جدول شماره ۴-۲۳- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب بی‌سیم‌چی کوچک ۷۰
- جدول شماره ۴-۲۴- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب خودکار قرمز بابا ۷۱

جدول شماره ۴-۲۵- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب خورشید زخمی.....	۷۲
جدول شماره ۴-۲۶- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب ماهی‌ها در آب زنده‌اند.....	۷۴
جدول شماره ۴-۲۷- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب آقا شستی.....	۷۵
جدول شماره ۴-۲۸- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب آرپی‌جی‌زن ناشی.....	۷۷
جدول شماره ۴-۲۹- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب پدر صلح.....	۷۹
جدول شماره ۴-۳۰- فراوانی مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های داستانی کودکان گروه سنی "ب".....	۸۰
جدول شماره ۴-۳۱- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب قول کبوترها (عطر شلمچه).....	۸۲
جدول شماره ۴-۳۲- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب بابا کی بزرگ می‌شود.....	۸۳
جدول شماره ۴-۳۳- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب جایزه دیگر.....	۸۵
جدول شماره ۴-۳۴- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب سادات سبزپوش.....	۸۷
جدول شماره ۴-۳۵- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب طعم تلخ خرما.....	۸۹
جدول شماره ۴-۳۶- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب غواص شجاع.....	۹۱
جدول شماره ۴-۳۷- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب فرشته‌های زمینی.....	۹۲
جدول شماره ۴-۳۸- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب مهمانی از آسمان.....	۹۴
جدول شماره ۴-۳۹- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب نخلی برای تو.....	۹۶
جدول شماره ۴-۴۰- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب و این صدای جنگ.....	۹۸
جدول شماره ۴-۴۱- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب باران در بهشت.....	۹۹
جدول شماره ۴-۴۲- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب اشک‌های پارچه‌ای عروسکم.....	۱۰۱
جدول شماره ۴-۴۳- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب نامه‌ای به پدر.....	۱۰۲
جدول شماره ۴-۴۴- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب اگر من خلبان بودم.....	۱۰۳
جدول شماره ۴-۴۵- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب گربه‌ی عزیز.....	۱۰۴
جدول شماره ۴-۴۶- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب از سوادآموزی تا شهادت.....	۱۰۶
جدول شماره ۴-۴۷- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب سجاده‌ی سبز.....	۱۰۸
جدول شماره ۴-۴۸- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب خط مقدم ممنوع.....	۱۱۰
جدول شماره ۴-۴۹- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب رؤیای علی کوچولو.....	۱۱۲
جدول شماره ۴-۵۰- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب بابا درس داد (آزادی).....	۱۱۳
جدول شماره ۴-۵۱- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب بابا درس داد (روز پدر).....	۱۱۴
جدول شماره ۴-۵۲- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب بابا درس داد (جشن).....	۱۱۵
جدول شماره ۴-۵۳- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب بابا درس داد (قبر بابا).....	۱۱۶

عنوان

صفحه

- جدول شماره ۴-۵۴- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب بابا درس داد (قشنگ‌ترین غیبت) ۱۱۷
- جدول ۴-۵۵- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب بابا درس داد (ماجرای قبرهای کوچک) ۱۱۸
- جدول شماره ۴-۵۶- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب کله‌گاو ۱۲۰
- جدول ۴-۵۷- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب مواظب بند کفش‌هایتان باشید ۱۲۲
- جدول شماره ۴-۵۸- مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب خواب‌هایی که مثل روز روشن می‌شوند ۱۲۳
- جدول شماره ۴-۵۹- فراوانی مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های داستانی کودک و نوجوان گروه سنی "ج" ۱۲۵
- جدول ۵-۱- خلاصه‌ای از تحلیل ۵۷ داستان کودک و نوجوان ۱۲۹

فصل اول

مقدمه

هر جامعه‌ای سعی می‌کند که کودکان خود را بر اساس ارزش‌هایی که به آن باور دارد، تربیت نماید. ارزش‌ها از یک فرهنگ به فرهنگ دیگر متفاوت است. در جامعه‌ی ما، ارزش‌های اسلامی حاکم است که همواره در صدد آن هستیم تا آنها را در فرزندان کشورمان نهادینه سازیم. از جمله‌ی این ارزش‌ها، ایثار و فداکاری است.

از آنجا که کشور ایران به مدت هشت سال درگیر جنگ تحمیلی با عراق بود، ارزش ایثار و فداکاری، در رفتار ایثار و شهادت جلوه‌گر شد. بسیاری از جوانان در طول سال‌ها برای دفاع از مرز و بوم به جبهه‌ها شتافتند و در این راه جان خود را از دست دادند. برای زنده نگاه داشتن این فداکاری‌ها و انتقال آن نیاز به رسانه‌هایی داریم که کتاب‌های داستانی می‌تواند، موردی مناسب باشد.

ما مسلمانان، شهدا را افرادی انتخاب شده از سوی حق می‌دانیم و معتقدیم همان گونه که در زمان حیات خود دعوت حق را لبیک گفته و راه خود را انتخاب کرده بودند، خودشان نیز توسط معبودشان انتخاب شده بودند و جمله‌ی «خداوند گلچین کرده» را که بارها در ایام دفاع مقدس می‌شنیدیم، یک باور و یقین بود. از طرفی مکتب تشیع دارای ویژگی خاص خود می‌باشد و یکی از مهمترین آنها، ایثار و شهادت می‌باشد.

به راستی در عمق و ورای واژه‌ی شهادت چیست؟ چرا اشخاصی آن را سرمایه ذکر می‌کنند؟ از نظر مرحوم دکتر شریعتی شهادت را باید از بهترین و حیاتی‌ترین سرمایه‌های تاریخ تشیع دانست (شریعتی، ۱۳۵۵: ۲۰۲). آیا می‌توان آن را وظیفه خواند؟ و یا موضوع بقا و دوام مطرح است؟ واژه‌ی شهادت معمولاً اصطلاحاتی مانند زنده نگاه داشتن دین، ترویج، استقامت، پایداری، شجاعت، جان‌فشانی را به ذهن شنونده متبادر می‌سازد. که همگی به انحاء مختلف سهمی در برقراری عزت و سرافرازی خود و سایر مسلمانان و سرافکندگی دشمنان دارند. چنین به نظر می‌رسد که برای پاسخ به سوال فوق، توجه معطوف به یک بعد قضیه، نمی‌تواند واقعیت امر را بنمایاند. مثلاً اگر تکیه بر حالت استشهادی آن کنیم، باید پاسخ داد، چرا گروه‌های انتحاری این چنین اثری ندارند؟ افزون بر این، اعتقاد ما بر این است که تا فرد به خصلت‌ها، خصوصیات و آمادگی لازم نرسد که در راه حق کشته شود، شهید نمی‌شود.

به عبارتی دیگر در معرض دشمن قرار گرفتن یا اظهار طلب شهادت و یا از این قبیل،

همگی مقدمات ظاهری محسوب می‌شوند و اصلی‌ترین ویژگی، دل‌کندن مطلق از دنیا و خدایی شدن به تمام معنا می‌باشد که منجر به احراز درجه‌ی رفیع شهادت می‌شود. نگاهی کوتاه به تاریخ و آمار و ارقام، نشان می‌دهد که گریز از برخی جنگ‌ها اجتناب‌ناپذیر است. برای نمونه پس از جنگ ۱۹۴۵ و دوران صلح و به اصطلاح آرامش پس از طوفان (جنگ جهانی)، تاکنون بیش از ۱۵۰ جنگ رخ داده و سربازان کشته شده نیز تقریباً معادل همان ۸/۲ میلیون نفر سرباز کشته شده در جنگ جهانی اول بوده است (تافلر^۱، ۱۳۸۶). تلفات غیرنظامی این رقم را به حدود ۴۰ میلیون نفر می‌رساند و البته سایر اثرات ویران‌گر جنگ اعم از مشکلات روحی، روانی، عصبی، محیطی، اقتصادی، ذهنی و ... را نیز نباید از نظر دور داشت. از ۲۳۴۰ هفته‌ی سپری شده، از سال ۱۹۴۵ تا ۱۹۹۰ تنها سه هفته‌ی آن در جهان بدون جنگ سپری شده است (تافلر، ۱۳۸۶: ص ۳۴).

بنابراین به دلیل سپری شدن بخش‌هایی از تاریخ جهان در جنگ، در همه جای دنیا کسانی بوده‌اند که برای دفاع از کشور و ارزش‌هایشان، عزیزترین داشته‌هایشان (جان) را فدا نمودند. در کشور و دین ما نیز این عمل که با واژه‌های ایثار و شهادت نشان داده می‌شود از اهمیت به‌سزایی برخوردار است.

۱-۱- شهید و شهادت^۲

برای شهادت و ارزش‌والای آن سخن بسیار گفته شده و الحق هم‌کشش این همه گفتار را دارد. از نظر لغوی در کتاب فرهنگ لغات آریان‌پور (۱۳۶۸: ۱۳۲۹) شهید به معنای فدائی، شهید راه حق و شهید راه خدا آورده شده است. در فرهنگ علوم سیاسی نیز (۱۳۷۵: ۲۲۷) از شهادت به عنوان عملی با دو رکن «در راه خدا» و «انتخاب آگاهانه» یاد برده شده است. شهید عملاً به حق شهادت می‌دهد فرشتگان او را می‌بینند پس او شاهد است (معلوف، ۱۳۸۴). او کشته‌ی راه خدا و اسلام است. شهید کسی است که شاهد و ناظر بر ملکوت الهی و حقایق و شگفتی‌های جهان بالاست و به مرتبه‌ی شهود و مشاهده‌ی باطنی رسیده است (رضوانی، ۱۳۸۲: ۱۱۷). به تعبیری دیگر شهید دارای مقام خاصی می‌باشد که از مقامات عرفانی و فوق‌عرفانی است و شخصی است که با جهاد اکبر موفق به شرکت در جهاد اصغر و رسیدن به فیض شهادت می‌شود (خدایار، ۱۳۸۶).

رفتار شهادت‌طلبانه، بیشتر یک رفتار عقلانی معطوف به ارزش است و چنان‌که از معنی تکلیف، رسالت و تعهد به دست می‌آید، شهادت در واقع کنش عقلانی مبتنی بر ارزش، تلقی

---

1 - Toffler Alvin - Hedi

2- Martyrdom & Martyre

می‌گردد (فروند^۱، ۱۳۸۳).

متبلور ساختن فرهنگ ایثار و شهادت و ترویج و گسترش آن همراه با برنامه‌ریزی در تعلیم و تربیت فرزندان مرز و بوم مسلمانان موجب دستیابی به نیروئی می‌شود که در دفاع مقدس شاهد آن بودیم که همه نیروها و کشورهای متعدد حامی دشمن بعثی را به تحیر واداشت. رویش و حذف تدریجی مکاتب مختلف در عالم هستی و تعدد آنها همچون مارکسیست، سوسیالیست، اگزیستانسیالیست و ... نشان از تلاش بشر برای دستیابی به زندگی بهتر و سعادت و آسایش انسان بوده است. "تفکرات و مکتب‌ها و مسلک‌هایی که در گشودن راه‌های سعادت و رستگاری انسان به بن‌بست رسیدند و با گذشت زمان به عجز و ناتوانی خویش در ارائه‌ی راه-حل‌هایی که نیازهای همه جانبه‌ی انسان را تامین نماید واقف گشتند، هر کدام به یکی از ابعاد آن توجه نمودند و برای آن ضابطه و قانون وضع کردند (امام خمینی، ۱۳۶۷).

فرهنگی چون ایثار و شهادت که قابلیت و پتانسیل تأمین نیروی عظیمی را داراست تا پشتوانه‌ی حیات، حرکت و پویائی، زندگی، ایمان و اعتقاد، عزت و بقای خصوصیات مذکور و انسانیت باشد. قابلیت ترسیم افقی روشن از آینده و تضمین گذشته‌ای پر از افتخار را داراست. ایثار و شهادت منحصر به اسلام نبوده و در تمامی ادیان از جمله مسیحیت و حتی جوامع دیگر به صورت‌هایی وجود دارد اما ارزش متعالی ویژه‌اش در اسلام هست که آن را خاص می‌نماید. اینجاست که ما افراد به خدا پیوسته و شهید شده را جهت الگوبرداری برای رسیدن به جامعه‌ی الهی مورد کنکاش قرار می‌دهیم و با اعتقاد به اثر تربیت، سعی در انتقال ارزش‌ها، تجربیات و علوم به جامعه‌ی تحت تعلیم داریم.

در اسلام به موضوع شهید و شهادت بسیار پرداخته شده است. شهادت در نظام ارزشی اسلام بالاترین مرگ و برترین درجه‌ای است که هیچ درجه‌ای بالاتر از آن قرار ندارد. شهید، زنده‌ی جاوید و به حق پیوسته است و نزد خدا ارزشمندترین چیزها، خون شهید است (خورشیدی، ۱۳۸۶).

در قرآن معانی مختلفی همچون حضور و حاضر، آگاهی، ادراک و مشهود باطنی، ظهور عینی و ملموس، گواهی دادن و قضاوت، برای شهید ذکر شده است. افزون بر این، محققین مختلف، معنا و برداشت‌های گوناگونی نسبت به واژه‌ی (شهید و شهادت) در قرآن ذکر نموده‌اند. آنان اظهار می‌دارند که شهادت فداکردن جان در راه اعتلای نام خدا و دفاع از دین و مقدسات دینی و فرستادگان الهی است، این نوع شهادت، عالی‌ترین رتبه‌ی امر به معروف و نهی از منکر است (خورشیدی، ۱۳۸۶).

آیات بسیاری نیز در قرآن کریم در باب شهادت آمده است که به عنوان مثال از این بحر عمیق دو آیه را می‌آوریم. حضرت حق در آیه‌ی ۱۶۹ سوره آل عمران^۲ می‌فرماید: شهید متنعم

1- Freund

2- «ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتاً بل احياء عند ربهم یرزقون»

در نزد خدا است. و در آیه‌ی ۱۵۴ سوره بقره^۱ خداوند متعال ذکر زنده به حیات ابدی برای شهید می‌آورد.

هم‌چنین در اسلام مفهوم گسترده‌ای از شهید و مصداق‌های آن همچون: عارف حق، طالب علم، زائر حسین (ع)، غریب، دارنده طهارت، مدافع جان و ناموس، غریق، طاعون‌زده، نزدیکی به پیامبر و صالحان، آرزوی شهادت در رکاب حضرت مهدی (عج) و... یاد شده است (باقری، ۱۳۸۶).

۲-۱ - بیان مساله

با نگاهی گذرا به سرگذشت چند سال اخیر فقط در قاره‌ی آسیا و نگاهی فراتر، هم در عمق تاریخ و هم محدوده‌ی سکناى بشر یعنی همین عرصه‌ی خاکی، پی می‌بریم که گریز از جنگ تقریباً محال است و شاید در قالب یک مثال ساده بتوان به تصادف وسیله‌ی نقلیه اشاره کرد که بسیاری از اوقات مقصر یکی از رانندگان می‌باشند اما دیگری یا دیگرانی هم هستند که ناخواسته و با اینکه قوانین راهنمایی و رانندگی کاملاً رعایت می‌کرده‌اند به این ماجرا کشیده شده‌اند و حتی جانشان را از دست داده‌اند. بنابراین پایداری و مقاومت در شرایط جنگ، که بعضاً ناخواسته می‌باشد، نتایجی در بردارد که امنیت از جمله مهمترین دستاورد آن می‌باشد. این نتایج و فواید بدون هزینه نیست و کشته شدن افراد از جمله هزینه‌های بالای آن می‌باشد. مسلماً این حاصل و محصول در هر سرزمینی ممکن است اتفاق افتد و ویژه‌ی مملکت مسلمانان نیست.

بخشی از تاریخ کشور ایران به جنگ ایران و عراق اختصاص دارد که بین سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ به وقوع پیوست. در این برهه از تاریخ کشورمان افراد زیادی با نیت رضای خدا و دفاع از مرز و بوم ایران اسلامی به جبهه‌های جنگ شتافتند. در این میان، بسیاری از عزیزترین داشته‌های خود گذشته، برخی از این عزیزان جان خود را فدا نموده‌اند و بعضی اعضای بدن خود را تقدیم کردند و برخی هم چندین سال در زندان‌ها به اسارت رفتند. اکنون پس از گذشت حدود ۲۵ سال از پایان جنگ، جامعه در صدد بوده تا به طرق مختلف راه و یاد این عزیزان را زنده نگه‌دارد. بسیاری از افراد کشور از نظر سنی در حدی نیستند که از جان گذشتگی‌های جوانان این مرز و بوم را در جنگ به خاطر آورند. بنابراین از جمله وظایف یک جامعه بزرگداشت این ارزش‌ها و انتقال آن به نسل‌های بعدی است. یکی از این راه‌های انتقال می‌تواند استفاده از ادبیات کودک برای آشنا ساختن کودکان این مرز و بوم با فرهنگ شهادت و

1- «و لا تقولوا لمن یقتل فی سبیل الله اموات بل احیاء ولکن لا تشعرون»

ایثار باشد. از این جهت پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به این سؤال خواهد بود:
مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های داستانی ویژه‌ی کودک و نوجوان (مخصوص گروه سنی «ب» و «ج») چگونه است؟

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

در طی سالیان دفاع مقدس می‌دیدیم که عده‌ای در جهاد و رودرو با دشمن ایستادگی می‌کردند و به اصطلاح در خط مقدم مبارزه بودند و عده‌ی دیگری که افراد بیشتری هم بودند از هر گونه پشتیبانی و حمایت دریغ نداشتند و وظیفه‌ی خود را یاری رساندن به رزمندگان اسلام می‌دانستند. هرچند معدود افرادی هم جزء هیچکدام نبودند و حتی اندک افرادی هم با زبان و هر طریقی از دشمنان دفاع می‌کردند.

از جمله عوامل تجزیه‌ی یک کشور عدم وجود فرهنگ ایثار و شهادت بوده‌است. البته در میان بسیاری از ممالک نه شهادت مفهوم دارد و نه انگیزه و نیرو محرکه‌ای با اهداف عالی و والا چون «شهادت» هست. شاید از جمله قوی‌ترین انگیزه‌های موثر، اگر ایجاد شده باشد، همان روحیه ملی‌گرایی^۱ باشد. در حالیکه انگیزه‌ی شهادت و مفهوم فرهنگ آن، برد این آرمان را به حدی توسعه می‌دهد که مثلاً دفاع از جان، مال و ناموس مسلمان در هر جای دنیا باشد جزء وظیفه و عمل شخص مسلمان محسوب می‌شود، به عبارتی اینجا دیگر حرف یک ملت یا یک مذهب نیست و دنیای اسلام و مفهومی بین‌المللی را در برمی‌گیرد (باقری، ۱۳۶۸).

از جمله وظایف هر جامعه زنده نگه‌داشتن تاریخ خود و خصوصاً برجسته نمودن آن ویژگی‌هایی است که ارزش اخلاقی والایی دارند و اکنون نیز می‌تواند جامعه را از خطرات احتمالی حفظ نماید. از بین موضوعات مختلف در این باب و در بین شیعیان فرهنگ ایثار و شهادت است که قرن‌ها قبل از تشکیل سازمان ملل، دیدگاهی جهانی و مشتمل بر تمامی جهان اسلام (نه محدوده‌ی جغرافیایی و موطن شخص) بوده و هست (منزه، ۱۳۸۲).

والا ترین هدف قرآن کریم، تزکیه و تعالی اخلاقی انسان است. همچنین در اهمیت اخلاق همین بس، که پیامبر بعثت خود را برای مکارم اخلاق بیان نموده است. پایه علم اخلاق هم آیین زندگی و زیستن است. به عبارتی انسان با توجه به اختیارش، برای رسیدن به سعادت و کمال نیاز به قانون و برنامه‌ای جامع دارد تا با توجه به همه‌ی ابعاد وجودیش بتواند او را به غایت برساند. در این خصوص اخلاق نقشی پررنگ و به سزا دارد. مطهری در این مورد نظری قابل توجه دارد و اثر اعتقاد و اخلاق را بر یکدیگر چنین آورده است.

---

1 Nationalism در بعضی از تعابیر "آگاهی ملی" تعبیر شده است